

ELEMENTE FUNDAMENTALE ALE SPIRITUALITĂȚII GETO - DACICE

ȘTEFAN ENACHE

Studiul își propune să prezinte câteva dintre aspectele fundamentale ale spiritualității geto - dacilor, relevate de cercetarea științifică, avându-se în vedere contribuția acestora la formarea spiritualității populare românești.¹

Concluziile cercetătorilor, potrivit cărora fondul cultural autohton dacic - roman a constituit nucleul culturii populare românești, sunt întemeiate, dar fragmentar argumentate și înscrisuri articulate într-un sistem care să explice, într-o manieră coerentă, principiile care unifică și dau sens diverselor segmente ale creației spirituale, pe de o parte, și circumstanțele istorice - culturale, pe de altă parte, care au facilitat persistența unor elemente ale spiritualității geto - dacilor în legendele și obiceiurile populare românești.²

Vom selecta deci din imensul volum de informații acumulate de cercetarea științifică, acele aspecte care își vor prelungi existența după adoptarea creștinismului (sec. IV - VI), aspecte care au avut un rol activ în structurarea creației populare românești, contribuind la unificarea spirituală a tuturor locuitorilor fostei Dacii, inclusiv a celor din teritoriile neocupate de romani (Maramures, Crișana, nordul Moldovei).

De obiectivitatea selecției și detașării acestor elemente semnificative, depinde coerența lucrării și șansa identificării, în diversitatea cunoscută a legendelor românești, a elementelor spiritualității geto - dacice.

De aceea, sunt necesare precizări referitoare la temele și nivelul de analiză al spiritualității geto - dacilor și românilor, al categoriilor creației spirituale în conținutul cărora pot fi sesizate elemente comune celor două spiritualități.

Aceste teme vizează aspecte fundamentale ale existenței specific umane. Ele constituie necesități vitale și rămân neschimbate în timp, indiferent de epoca istorică.

Constituirea și funcționarea instrumentului cultural ca mijloc de existență socială, cu diferitele sale componente specifice în satisfacerea necesităților vitale omului, constituie obiectul unuia dintre capitolele anterioare. Cu toate acestea, găsim de cuviință să rezumăm aici câteva dintre aspectele definitorii.

Temele : A) accesul la sursele existenței; B) regenerarea sau reproducerea surselor existenței și a cosmosului ca fundament al vieții; C) accesul la postexistență - reprezintă o constantă a frământării minții și sufletului omului, de totdeauna, indiferent de epoca istorică.

A. Tema accesului la sursele existenței vizează două aspecte :

- natura surselor (animală, vegetală, raportul dintre aceste surse în diferite epoci istorice etc.);
- specificul tehnicilor de acces.

Ele prezintă importanță prin orientarea sferei de cercetare a naturii (regnul animal - în epoca paleolitică; vegetația și plantele - în neolitic; raportul dintre aceste surse începând cu procesul indo - europeanizării; specificul tehnicilor și uneltelor de luare în posesie). Acestea vor direcționa, în final, evoluția inovărilor și preluării descoperirilor tehnice. Rolul triburilor de păstori - războinici la difuzarea metalurgiei bronzului și a fierului, a roții pentru transport etc este cunoscut. El derivă din nevoia perfecționării instrumentului forței (arme de metal și organizare socială adecvată) și din cerința sporirii vitezei de deplasare în spațiu, ca mijloc de acces la sursele existenței. Penduierea triburilor de păstori spre zone cu vegetație abundentă pentru hrana animalelor, confruntarea cu alte triburi pentru conservarea sau luarea în stăpânire a unor zone mai fertile în vegetație³, inventarea secerei și, mai târziu, a coasei pentru constituirea rezervei de hrană necesare animalelor pe timp de iarnă, ilustrează modul concret în care necesitățile de acces la sursele existenței a orientat cunoașterea științifică și inovația tehnică.

Dacă în paleolitic și neolitic, accesul la sursele existenței este direct, odată cu fenomenul indoeuropeanizării, al constituirii ierarhiei sociale în care aristocrația militară detine roluri principale în

viața socială, accesul individual la sursele existenței depinde și de apartenența socială, efortul comunităților fiind concentrat în direcția perfecționării tehnicilor în vederea multiplicării surselor vieții.

Din observația directă a specificului principalelor surse ale existenței și din experiența concretă privind accesul la acestea, au fost extrase și generalizate principiile care au fundamentat miturile și riturile. Descoperirea agriculturii și, ulterior, a metalurgiei a reprezentat nu numai un progres notabil în multiplicarea surselor vieții, prin punerea în valoare a unei noi surse alimentare (în cazul cultivării plantelor, sporirea eficienței agriculturii și altor domenii practice), dar și prilejul relevării unor principii noi care au remodelat structura miturilor și riturilor. Tehnicile alchimice⁴, de acces la nemurire, sunt legate de descoperirea metalurgiei, iar practica faptelor bune, care abundă nu numai în mitologia românească, își are originea în modelul reproducerii vegetației, a plantei, a tehnicilor de acces la fructele ei, ca izvor fundamental al vieții. Protecția și îngrijirea acordată acestora (defrișat, arat, semănat, plivit, pază împotriva dăunătorilor etc.), necesare parcurgerii tuturor etapelor ciclului vegetal pentru a ajunge la stadiul de fruct, condiții indispensabile utilizării dar și reînceperii unui nou ciclu de vegetație, sunt atitudini frecvent întâlnite în compartimentul eroilor plecați în căutarea nemuririi, a tinereții fără bătrânețe și a vieții fără de moarte; în obiceiurile de înmormântare sau de pomenire a morților. Multe dintre legendele și informațiile transmise nouă de scriitorii antici, referitoare la geto - daci (Oroles, Dromihetes, Scorilo etc.), se pot explica prin acest principiu moral al faptelor bune.

Corespondența dintre ciclul vegetației și viața omului⁵ sau obligativitatea parcurgerii tuturor etapelor vieții vegetale și umane este ilustrată și de obiceiul înmormântării tinerilor nelumiți (necăsătoriți) cărora li se face o nuntă simbolică pentru a completa veriga lipsă împlinirii ciclului existenței umane, căsătoria semnificând nu o simplă unire sexuală, ci rodul acesteia, copiii fiind omologați semințelor, premiză a continuității vieții.

Modelul vânătorului exemplar, sau al războinicului, reprezintă etape sau trepte în perfecționarea și organizarea forței ca mijloc de acces la sursele existenței. Pietrele, armele care se întâlnesc în practica riturilor funerare ale războinicilor ilustrează principiul forței, al indestructibilității, sunt extrapolate de la tehnicile de acces la sursele existenței la riturile consacrate continuității vieții după moarte.

B. Reproducerea sau regenerarea surselor existenței, a cosmosului ca fundament al vieții, reprezintă cea de-a doua temă a unei culturi și una de referință a unei spiritualități. Miturile cosmogonice ca modele exemplare ale întregii creații, ale tuturor celorlalte categorii de mituri și rituri, vor face obiectul analizei și selecției noastre pentru că, la baza construcției lor și a ritualurilor ce se desfășoară aici, regăsim principiile care guvernează creația cosmică. Sanctuarele, simbolurile utilizate în diverse contexte mitico - religioase, imaginile de pe tezaurele princiare, informațiile scriitorilor antici au permis arheologilor să contureze caracteristicile generale ale concepției geto - dacilor cu privire la creația cosmică. Sanctuarele calendar, lunare și solare, prin funcția lor metafizică și cosmologică, reprezintă documente esențiale ale individualității spiritualității geto - dacilor. De aceea, în procesul analizei particularităților viziunii cosmogonice a autohtonilor, vom urmări îndeosebi principiile care fundamentează creația. Chiar și o analiză sumară a miturilor cosmogonice⁶ relevă că principiile care animă creația sunt în număr de trei :

1. principiul erosului - în cazul acestor categorii de mituri existența elementelor masculin și feminin este indispensabilă, va să zică apa dulce (elementul masculin, dinamic) și apa sărată (elementul feminin, static):

2. principiul autogenerării - esența acestui principiu constă în faptul că la baza actului cosmogonic stă un singur element care posedă germeii creației (masculin și feminin). Pământul, oul, apa au fost simboluri utilizate la exprimarea acestui principiu. Sensul miturilor care vehiculează aceste simboluri permite detasarea principiului care animă creația.

3. principiul violenței sau al forței - nașterea cosmosului se datorează sacrificiului unor ființe primordiale (Tiamat, Purușa, Ymir). Acest principiu este inspirat din experiența popoarelor la care războiul a jucat un rol esențial în existența lor istorică.

C. Cea de-a treia temă care angajează creația și spiritualitatea unui popor este **postexistența**. Destinul omului după moarte, forma concretă imaginată pentru viața de după moarte și maniera de acces la acest ideal suprem, a avut o importanță covârșitoare în modelarea și nuanțarea miturilor și riturilor legate de această temă, constituind esența spiritualității unui popor prin valorile morale și normele de comportament pe care aceste credințe le-au afirmat în viața cotidiană. Nu întâmplător, scriitori antici, începând cu Herodot⁷, au reținut în mod deosebit ceea ce îi individualiza pe geto - daci, credința în nemurire, vitejie și spirit de dreptate. La fel, Iordanes⁸ se entuziasma de caracterul de masă al interesului geto - dacilor, inclusiv al războinicilor, pentru studierea plantelor, astrelor, interes care avea, credem, și o altă motivație decât cercetarea științifică, aceasta fiind apanajul indivizilor specializați, al sacerdoților care puteau cumula funcția de taumaturgi, preoți, regi, precum Zamolxe, și, mai târziu, Deceneu. Concentrarea, la nivelul unei singure categorii sociale, a tezaurului de cunoștințe științifice și sacre ale unui popor și investirea unui exponent al acesteia, în momentele de criză, cu funcția supremă în stat, și uneori zeificarea, pot explica în parte și ecoul în epocă al moralității, vitejiei și religiei geto - dacilor, dar și originalitatea modelului de acces la postexistență, propus de Zamolxe.

Importanța covârșitoare a concepției cu privire la postexistență, a tehnicilor de acces la acest ideal, în configurația și individualitatea spirituală a unui popor, derivă din integrarea învățăturilor și rigorilor ei în actele semnificative ale vieții cotidiene, în riturile legate de ciclul vegetației și de cel familial (naștere, căsătorie, moarte). Pentru că la omul societăților tradiționale, concepția despre lume (cosmogonie, postexistență) nu era contemplativă, ca în societatea modernă, unde procesul desacalizării vieții cotidiene este încheiat, ci era integrată în activitățile semnificative ale vieții omului. Omul, începând de la naștere și până la sfârșitul ciclului biologic, moartea, urma reguli riguros stabilite de rituri al căror sens general era și continuarea vieții după moarte. Nevoia fixării în termeni cât mai concreți a imaginii despre postexistență și a căilor de urmat apare ca evidentă. Numai așa putem descifra sensul unor rituri și credințe, și înțelege de ce geto - dacii plângeau când se nășteau și erau veseli la moarte, de ce în balada șarpelui copilul plângea înainte de a se naște și era blestemat să-l înghită șarpele când va fi mare, de ce în legendele etiologice postexistența sub forma unei flori sau păsări reprezintă idealul suprem la care aspiră eroii legendelor.

Am considerat necesară schițarea sumară a perspectivei din care vom aborda formarea spiritualității populare românești, datorită complexității temei, a imensului volum de informații cărora nu li se poate da sens fără precizarea temei și a axelor cercetării. La acestea se adaugă ambiguitatea simbolurilor care sporesc și ele dificultățile cercetării. Este suficient să amintim simbolul apei, din legendele cosmogonice, care capătă sens diferit în funcție de principiul care animă creația. Nivelul de analiză propus impune și permite, în același timp, subsumarea unui concept a semnificațiilor numeroaselor simboluri și divinități care se întâlnesc în limitele aceleiași epoci, sau în epoci diferite. Facilitează sesizarea sferei semnificațiilor simbolurilor în funcție de context.

* * *

Formarea spiritualității geto - dacilor a fost marcată de două momente importante :

1. indoeuropenizarea fondului cultural neolitic, prin sinteza culturii comunităților de cultivatori autohtoni cu cea a triburilor de păstori - războinici, care a condus la formarea etnosului tracic;
2. apariția pe scena istoriei tracilor a marelui reformator Zalmoxis, moment ce marchează individualitatea geto - dacilor în marele neam al tracilor.

Indoeuropenizarea⁹, fenomen complex și contradictoriu în multe din aspectele sale (origine, patrie, limbă etc.) se definește prin diviziunea societății în trei clase - preoți, războinici, agricultori și crescători de animale - diviziune căreia îi corespunde o ideologie trifuncțională : funcția suveranității magice și juridice, funcția zeilor războinici și cea a divinităților fecundității și prosperității economice.¹⁰

Această diviziune tripartită a societății va fi materializată, în epoca clasică a civilizației geto - dacilor, în construcția monumentelor religioase din Munții Orăștiei. Este vorba de sanctuarele calendar

lunare și solare¹¹ și de construcțiile cu caracter sacru care serveau ca rezistență a căderilor de asceți daci.¹²

Sanctuarele calendar lunare și solare prezintă importanță nu numai pentru valoarea lor practică, de măsurare a timpului, de care depindea începerea și derularea muncilor agricole¹³ (aspect asupra căruia nu vom insista), dar și pentru semnificațiile lor metafizice și cosmologice. Câteva precizări asupra semnificației Lunii și Soarelui se impun în mod deosebit, datorită importanței simbolurilor în vehicularea informației la geto - daci. Deși aceștia au cunoscut scrierea¹⁴ (alfabetul grec și latin), aceasta s-a limitat la corespondența diplomatică, domeniu în care transmiterea și receptarea informației era vitală pentru deciziile politice și militare,¹⁵ sau pentru alte necesități ca : numerotarea blocurilor de piatră la realizarea construcțiilor sau pomenirea proprietarilor unor ateliere de ceramică. Nu a fost consemnată în scris mitologia geto - dacilor, așa cum procedaseră mitografuli greci începând cu secolul VI -V î. Hr. Apelul conducătorilor geto - daci la semnificațiile simbolurilor pentru a convinge masa războinicilor cu privire la justetea unor decizii de ordin militar, de a-i ataca sau nu pe romani, este consemnat de istoricii antici.¹⁶ Din aceeași necesitate de a comunica și înțelege legile naturii, originea vieții ca preocupare fundamentală a tuturor mitologiilor, a doctrinei lui Zamolxis cu privire la postexistență, derivă, credem, și interesul geto - dacilor pentru studierea plantelor, ierburilor, a lunii și soarelui etc.¹⁷ Ecoul în epocă al medicinei geto - dacilor,¹⁸ considerată superioară celei grecești, se putea întemeia pe cunoașterea proprietăților terapeutice ale plantelor și pe experimentarea concretă, cunoștințe folosite de Zalmoxis, care era și taumaturg, în afirmarea concepției despre nemurire și postexistență.

Luna a jucat un rol esențial în realizarea primelor sinteze mentale. Așa cum „se poate vorbi de o filosofie a presocraticilor care încercau și ei să afle elementele de unitate ale cosmosului, tot așa se poate vorbi de o filosofie a lunii”.¹⁹

Rolul privilegiat al lunii s-a întemeiat pe existența unui ritm lunar, în speță hebdomadular, care controlează lumea organică. Creșterea țesuturilor vegetale și animale, ciclurile fiziologice în viața omului, aspectul ciclic al proceselor morbide sunt controlate de un ritm de periodicitate lunară.²⁰ Fenomenul lunar a servit drept unitate de măsură sau, mai precis, punte între realități mult deosebite între ele. Grație lunii, deci, omul a putut să apropie vaste ansambluri de fapte fără relație aparentă între ele și, în final, să le integreze într-un sistem coerent de adevăruri referitoare la modul de a fi specific al celor ce trăiesc în cosmos și participă la devenire (creștere, descreștere, moarte și resurrecție).²¹ Cunoașterea fenomenului lunar a facilitat apariția primelor sinteze antropocosmice. Nașterea, devenirea, moartea, resurrecția, apele, plantele, femeia, fecunditatea, tenebrele cosmice urmate de o renaștere de tip lunar, țesutul și firul vieții, destinul. Ideile de ciclu, dualism, polaritate, de opoziție, de conflict, de reconciliere a contrariilor au fost descoperite datorită simbolismului lunar.²² Odată cu descoperirea agriculturii în neolitic apar în prim planul vieții cotidiene noi forțe ca sexualitatea, fecunditatea, mitologia femeii și a pământului. Întreaga mitologie neolitică este centrată pe rolul unei divinități feminine majore, corespunzând „conceptului istoricește cunoscut de Pământ - Mamă, dar comportând mai multe ipostaze, toate ilustrând o concepție naturistă, exaltând în același timp puterea de fecunditate a principiului vieții și ciclismului natural”.²³

Pământul nu cunoaște repaus. El zămislește fără încetare, dă formă și viață la tot ce se întoarce în el inert și steril. Moartea formelor vii nu este decât o formă latentă și provizorie de existență.²⁴ Numeroase rituri și credințe legate de viața omului derivă din această concepție.²⁵

Am evocat sumar rolul lunii, căreia i se substituie treptat Mama - Pământ, datorită importanței acesteia în spiritualitatea geto - dacilor, în inițierea lui Zamolxis în taina învățăturilor sale cu privire la nemurire.²⁶ Divinitatea feminină Hestia, cum o numește istoricul roman Diodor din Sicilia, ca și celelalte divinități feminine din Dacia, adorate sub diferite nume, se subsumează sau reprezintă conceptul de Mare Zeiță a pământului roditor.²⁷ Vom reveni asupra acestui aspect în paginile următoare. Dar divinitățile care regizau viața cosmică, vegetația, agricultura, animalele, viața umană, nu puteau decât să reproducă viața și să o amplifice. Ele deveneau neputincioase, incapabile de a salva cosmosul și societatea în cazuri de criză ca : seceta, epidemii, cutrmure, inundații, război etc.

Această funcție a fost îndeplinită de zii celești, care, după ce au creat lumea și datorită tendinței lor de a se retrage din cult, au fost continuați de descendenții acestora, zii solari. Spre deosebire de lună, soarele nu participă la devenire. Totdeauna este în mișcare și rămâne neschimbat. Forma lui este aceeași. Soarele prin modul lui de a fi relevă și vehiculează alte tipuri de valori, pe acelea ale forței, autonomiei, suveranității și inteligenței. Soarele coboară și el în regatul morții, dar iese victorios. Tenebrele nu mai sunt valorizate ca o fază necesară a vieții cosmice, ci, dimpotrivă, ca forțe ce se opun vieții formelor și inteligenței.²⁸

Deși sumar evocate, semnificațiile lunii și soarelui sunt general valabile, dar insuficiente pentru a particulariza și individualiza spiritualitatea geto - dacilor și detașa, în consecință, aspectele semnificative ale acesteia. Aparținând marii familii indo - europene, spiritualitatea geto - dacilor se va individualiza prin aspecte ce țin de nivelul nuanței, de raporturile dintre cele două tipuri de valori pe care le vehiculează cele două concepții simbolizate de lună și soare. Arheologiei românești îi datorăm posibilitatea de a accede la aceste nuanțe, la raporturile dintre aceste divinități care controlează regenerarea, protecția și continuitatea vieții cosmosului și omului după moarte. Deși documentele arheologice sunt, în general, opace, multe dintre semnificațiile lor rămânând ascunse, ele instituie puncte de reper care, coroborate cu informațiile scriitorilor antici, au permis cercetătorilor să reconstituie în mare relief spiritualității geto - dacice.

Arta geto - dacilor, cu o iconografie destul de bogată și unitară în spațiul dintre Carpați și Balcani, a permis arheologilor să identifice divinitățile panteonului geto - dac²⁹, format din : Marele Zeu reprezentat în maiestate așezat pe tron; Marea Zeiță - cu aproape aceeași înfățișare pe vasele de argint și lut; și o divinitate care înfățișează un luptător călare, considerat de arheologi³⁰ ca o ipostază a Marelui Zeu, divinitate care după părerea noastră poate descinde din aceeași familie de zei ai cerului, dar funcțiile lor nu pot fi identice datorită modului diferit de reprezentare, locului ocupat în cadrul spațiilor compoziționale și a atributelor specifice. Acest trio divin reprezintă teologia tripartită indo - europeană ilustrând cele trei funcții, cea a suveranității magice și juridice (Marele Zeu), funcția zeilor războinici (Figura luptătorului călare) și cea a divinităților fecundității și prosperității (Marea Zeiță).

Aceste funcții ale trioului divin sunt particularizate de atributele (simbolurile) ce însoțesc aceste divinități și de poziția în spațiul compozițional care fixează ierarhia. Tezaurile princiare, luate în ansamblu și separat, permit așa cum aminteam, datorită atributelor, individualizarea funcțiilor specifice.

Marele Zeu redat în maiestate pe tron, deși se găsește mai rar figurat, este totuși frecvent întâlnit prin atributele specifice : ochii, vulturul cu corn, rhytonul.³¹ Poziția în ierarhia divină, de zeu suprem, se evidențiază de pildă din scena de pe obrăzarul drept al chifului de la Pereteu sau din aceea de pe un coif și pocal descoperit în zona Porțile de Fier, scene în care vulturul cu corn ține în gheare un animal - presupus a fi iepure sau șarpe (falerele de la Lupu), iar în cioc : un pește.

Arheologii au identificat în această divinitate a cerului pe „zeu tată, creatorul cosmosului și al lumii, prezent la popoarele indo - europene”,³² în stăpânirea căruia intră „cerul, apele și pământul”.³³ Câteva precizări ale sensului impuse de context sunt necesare.

Atributul iepurei Zeu trebuie înțeleasă și în sensul protecției, al vegheii la echilibrul cosmosului, amenințat de catastrofe cosmice : inundații, secetă, cutremure etc. Iepurele este un animal lunar. Prolificitatea lui, ca și mistrețul, se identifică cu abundența și prosperitatea. Textele unor colinde românești evocă vânătoarea iepurelui (manieră de acces la prosperitate) din a cărui blană se va face căciula împăratului.³⁴ Ultimele spice de grâu, lăsate în câmp după terminarea secerisului, sunt denumite **iepure**. Din recuzita jocului de călușari face parte și ciclul de pasăre cioplit din lemn introdus într-o blană de iepure, care era apoi îngropat de vătaf, gest al cărui sens este evident de regenerare a recoltei.³⁵

Șarpele este, desigur, un simbol chitonian, dar printre semnificațiile sugerate, în context, de creația populară românească, care a realizat în bună măsură transcrierea simbolurilor, străvechi, dându-le expresia verbală, se înscrie și aceea de stăpân al apelor (balaur). El poate provoca fie seceta, reținând apele, fie inundații, deversându-le. O situație asemănătoare o întâlnim la peștii care

susțin pământul, precum Atlas în mitologia greacă, cutremurele datorându-se tocmai mișcărilor acestora.³⁶

Tezaurul de la Stâncești³⁷ (jud Botoșani), din sec. al IV-lea î. ch., conține printre altele și două psalii din bronz cu extremitățile modelate în forma unor capete de vultur și un pește fantastic, cu capul exagerat de mare, nespecific genului, pe care arheologii îl identifică, de altfel, cu capul unui mistreț. Corpul peștelui este, de asemenea, marcat de colți (țepi) mari. Fără a intra în detalii, semnalăm că legenda „Peștii pământului”, culeasă de S. Fl. Marin din jud. Botoșani, unde s-a descoperit tezaurul, oferă, ca și multe alte legende, informații extrem de exacte cu privire la sensurile peștelui simbolic.³⁸

Imaginea călărețului înarmat, descendent al Marelui Zeu, reprezintă funcția zeilor războinici al căror model este soarele. Ei nu sunt creatori, ci luptători, înfruntă forțele care se opun echilibrului cosmic, formele vieții și reproducerii ei. Sunt mai des figurați pe obiectele de artă. Atributele care îi însoțesc legitimează descendența lor celestă (vulturul), funcția de războinici (arc, lance, armură) și forțele care le înfruntă (șarpele). Preluarea unor funcții și atribute ale divinității supreme este evidentă și de aici identificarea Marelui Zeu așezat pe tron și cu ipostaza de luptător, așa cum se întâlnește pe cnemida nr. 1 de la Agighiol, unde aceeași figură divină apare în două ipostaze.³⁹

Problematica semnificației simbolurilor de pe tezaurele princiare este mult prea complexă pentru a o aborda în paginile acestei lucrări. Noi ne vom rezuma la aspectele esențiale semnalate de arheologi. Unul dintre acestea este și scena hierogamiei⁴⁰ de pe una din plăcuțele tezaurului de la Letnița din Bulgaria, reprezentată de un cuplu șezând, în spatele căruia se află un personaj feminin, care ține în mâini o ramură cu frunze și un vas. Vom reține de aici ideea hierogamiei, a unirii celor două ființe divine, ca izvor al fertilității cosmice (vasul cu apă și ramura cu frunze, ca simbol al vegetației). Subliniem că acest act este patronat de o divinitate feminină, care a fost identificată cu Marea Zeiță generatoare a vieții, iar cuplul poate fi identificat cu soarele și luna. Importanța rezidă, însă, în funcția de model pe care îl oferă cuplurilor umane.

Ipoteza arheologului I. H. Crișan, potrivit căreia această plăcuță ar fi deținut un rol central (tezaurul este compus din 25 plăcuțe cu diverse imagini), este se pare îndreptățită, având în vedere frecvența temei în creația populară românească (legende, balade, basme), chiar dacă în unele din ele sensul este schimbat (balada Soarelui și Luna); sens operat de perspectiva creștină în care tema a fost reinterpretată. Numeroasele probe inițiatice, pe care eroii trebuiau să le absolve, pentru realizarea actului căsătoriei, par a fi sugerate de imaginile și simbolurile de pe celelalte plăcuțe. Una dintre acestea prezintă un personaj feminin care ține în mâna dreaptă o pateră (oglinză), iar pe cea stângă o îndreaptă spre un șarpe cu trei capete. Pe o altă plăcuță, un călăreț aruncă cu sulița în urs, iar la picioarele calului se află un lup sau un mistreț. Altele înfățișează animale; un grifon cu aripile desfăcute care atacă un cerb; un lup care vânează o căprioară.⁴¹

Cea de-a treia figură a panteonului geto - dacic a fost Marea Zeiță, care - după cum au constatat arheologii - se regăsește în toate tezaurele princiare, atunci când acestea sunt întregi : Lupu (com. Cergău jud. Alba, sfârșitul sec. al II-lea prima jum. a sec. I î. ch.), Galice (a doua jum. a sec. I î. ch.), Iakimovo (sec. I î. ch.), Letnița (450 - 300 î. ch.).⁴²

Atributele care însoțesc reprezentarea zeiței (vas, ramură, pasăre, kantharos, cervidee etc.) delimitează sfera autorității divinității : reproducerea vieții. Ideea de postexistență ar putea fi semnificată de prezența șarpelui în diferite ipostaze : șarpe obișnuit (falerele de la Lupu), șarpele cu cap de cal (plăcuțele de la Letnița), șarpele cu cap de felină (Vrata).

Arta geto - dacilor conservă numeroase alte simboluri sugestive din perspectiva semnificațiilor pe care le vom întâlni în creația populară românească, unde sensul acestora este mai coerent articulat.⁴³

Așa este, de pildă, discul solar și leul de pe tortile unui vas de tip kantharos de la Răcățău⁴⁴ (comuna Horgești, județul Bacău). Pe pereții aceluiași vas, se reprezintă imaginea unui călăreț cu lance și spadă, grifonii care sunt des întâlniți pe tezaurele de argint sau imaginea călărețului vânând un urs căprioară, cerb, mistreț.

Noi nu putem reconstitui conexiunile și sensul exact al acestor simboluri dispartate. Le-am evocat pentru că unele teme și simboluri vor ocupa un loc central în creația populară românească.

Din prezentarea cât se poate de sumară a panteonului geto - dacilor, se poate constata corespondența dintre funcțiunile principalelor divinități și simbolurile figurate pe obiectele de artă. Sensurile acestor simboluri devin mai transparente atunci când apelăm la sursele creației populare și le raportăm la funcțiile trio-ului divin, care colaborează, cu puteri specifice la regenerarea vieții (Marea Zeiță), păstrarea echilibrului cosmic ca fundal al existenței formelor vii (Marele Zeu) și stoparea prin violență a forțelor ostile vieții și echilibrului cosmic (figura călărețului înarmat). Tot acest trio divin veghează în mod firesc la accesul omului la postexistență. Dar forma concretă imaginată pentru viața de după moarte nu se lasă descifrată cu ușurință din documentele arheologice și nici din informațiile scrise ale antichității, după cum vom constata în paginile următoare. Aceasta nu se va putea sustrage universului de fapte și atitudini morale specifice apartenenței individului la una din cele trei clase sociale: agricultori și păstori, războinici, sacerdoți. Marele Preot putea deveni rege și putea să fie zeificat, ceea ce echivalează cu nemurirea.

Anticipând unele concluzii finale ale lucrării, desprinse din analiza legendelor populare cosmogonice și etiologice, se conturează ideea că apariția cosmosului (plante, animale, păsări, podoabele cerului, luna și soarele) se fundează pe principiul faptelor bune.

De asemenea, metafizica celor două simboluri, luna și soarele, sugerează două moduri diferite de a fi în cosmos reprezentând și două concepții cu privire la postexistență. Pe de o parte moartea și renașterea după modelul lunii, al vegetației, pe de altă parte, o concepție care refuză drama reîncarnărilor succesive inspirate de modelul solar, dar care se obține prin fapte și acțiuni violente, prin înfruntarea forțelor ce simbolizează renașterea ciclică.

Scena vânării ursului, animal lunar, sau înfruntarea șerpilor (balauri), a grifonilor etc., de pe tezaurele de artă geto - dace, nu pot face abstracție de această concepție, pe care o sugerează. Numeroasele ascensiuni și catabase ale eroilor, prezente în mituri și rituri, se explică prin această concepție.

Esența învățaturii lui Zalmoxis care a realizat unitatea spirituală a lumii geto - dacice se întemeiază, credem, pe capacitatea de a concilia cele două principii care structurează cele două modele de acces la postexistență, prin afirmarea unui nou principiu - cel al faptelor bune care - le subsumează pe cele anterioare, model care-și găsește corespondențe în alte arii culturale și doctrine, hinduismul, care a oferit șansa oricărui om să aspire la mântuire, nu numai inițiaților, ci chiar și celor care au săvârșit fapte imorale (bunăoară, Arjuna care trebuia să-și ucidă dușmanii în război, dar cu condiția de a renunța la roadele faptei).⁴⁵

* * *

Existența monumentelor⁴⁶ destinate unor specialiști ai sacralului, consemnați de izvoarele scrise ale antichității,⁴⁷ aduce argumente în plus cu privire la calitatea acestui corp sacerdotal de a elabora o doctrină religioasă care să se impună prin adevărurile exprimate, doctrină la care a aderat și aristocrația militară geto - dacică. Vom reține maniera (deși o întâlnim și la late popoare) de a impune un nou sistem de valori spirituale, care se întemeia - pentru a convinge - pe profunzimea cunoașterii, pe adcvarea analizei vieții cotidiene la contextul istoric.

Nașterea etniei geto - dacilor, apariția lor pe scena lumii antice, s-a realizat prin convingere, prin adeziunea liberă la un nou sistem de valori spirituale. Banchetele pe care Zalmoxis le organiza cu bărbații și fruntașii țării pentru a-i convinge că „nici el, nici oaspeții săi, și nici unul dintre urmașii acestora nu vor murii”⁴⁸ vaeau acest rol. Acest model de convingere prin dialog, care făcea parte din ritualul doctrinei inaugurate de Zalmoxis, îl vom întâlni și în legenda lui Dromihete, care, după ce l-a învins și luat prizonier pe regele macedonean Lizimah, a organizat un „banchet” cu mese deosebite. „Pentru cei din jurul lui Lizimah, întinse un covor regal luat în luptă, iar pentru sine și prietenii, așterne doar paie”.⁴⁹ La fel au fost pregătite și ospețele. Dialogul dintre cei doi regi este cunoscut. Întrebat

care dintre cele două ospete este demn de un rege, Lizimah a răspuns : al macedonenilor. „Atunci de ce a-i lăsat acasă atâtea deprinderi, un trai cât se poate de ademenitor și domnia plină de strălucire și te-a cuprins dorința să vi la niște barbari care au o viață de sălbatici, locuiesc într-o țară bântuită de geruri, și n-au parte de roade îngrijite ? De ce te-ai silit împotriva firii să-ți duci oștenii pe niște meleaguri în care orice oaste străină nu poate afla scăpare sub cerul liber ?”⁵⁰

După cum se știe, Lizimah este eliberat împreună cu armata, iar acesta, în semn de recunoștință, îi va restitui lui Dromihete întăriturile ocupate. Textul ni se pare exemplar și pentru alte valori specifice modelului spiritual Zalmoxian, cum este practica faptelor bune de către războinici, ca atitudine morală ce asigură accesul la o post-existență fericită. Vom reveni asupra acestui aspect.

Unii arheologi⁵¹ considerau scena ospățului ca fiind un motiv literar comun, din moment ce ea este descrisă și de Herodot ca întâmplându-se în secolul al V-lea î. Hr. cu ocazia războiului purtat de perși împotriva grecilor. Nu este de competența noastră să polemizăm cu arheologii, dar scena nu putea fi reținută de scriitorii antici dacă tradiției geților îi erau străine asemenea practici. Or, anticii consemnează o scenă similară când alt rege geto - dac, Scorillo,⁵² pentru a-și convinge războinicii de inoportunitatea contextului politic de a-i ataca pe romani (la Roma era război civil), a adus doi câini pe care i-a pus să se bată, după care a introdus în scenă un lup. Concluzia a fost că așa vor face și romanii. În fața primejdiei, vor înceta războiul și se vor uni împotriva dușmanului comun, așa cum s-au unit cei doi câini împotriva lupului. Oroles, alt rege geto-dac, pedepsește pe geții care luptaseră fără succes împotriva bastonilor să doarmă cu capul în locul picioarelor și să facă soțiilor serviciile pe care mai înainte acestea obișnuiau să le facă lor. Această pedeapsă a fost înlăturată numai după ce, prin vitejia lor, au șters rușinea pe care și-au atras-o în războiul amintit.⁵³ Să reținem și faptul că, la romani, în cazuri de necombativitate în luptă, unitatea incriminată era decimată, al zecelea soldat, prin tragere la sorti, fiind ucis.

În concluzie, putem accepta că scena ospățului interpolată în legenda lui Dromihete, chiar dacă era comună, devenea credibilă datorită modelului inițiativ afirmat de Zalmoxis, în care „banchetul”, ospățul ritual, era parte componentă a ritualului în vederea convingerii.

Pedepsele aplicate de Oroles și pildele lui Scorillo se înscriu în limitele aceleiași concepții.

Iordanes transmite și el informații prețioase cu privire la metoda și valorile morale prin care Deceneu i-a înălțat în virtute pe geto-daci. „El i-a învățat etica, dezvoltându-i de obiceiurile lor barbare, i-a instruit în științele fizicii, făcându-i să trăiască conform legilor naturii, ... i-a învățat logica, făcându-i superiori celorlalte popoare în privința minții; dându-le un exemplu practic i-a îndemnat să petreacă viața în fapte bune.”⁵⁴

Consemnarea de către scriitorii antici a legendelor menționate nu era întâmplătoare. Ele se înscriu în sfera mitului și ritului, constituind modele exemplare de comportament pentru actele esențiale ale vieții. Or, războiul constituia un asemenea element, modelul fiind afirmat de regi care, după cum am văzut, puteau fi preoți și zeificați. Vom reveni asupra acestui aspect în paginile următoare.

Monumentele sacre folosite de ascetii daci - în care s-au descoperit numeroase vase cu provizii, un inventar ceramic bogat ce depășea nevoile unui preot sau unui grup de preoți - puteau fi și locul de desfășurare a banchetelor rituale, a întâlnirilor periodice dintre sacerdoți, regi și fruntașii daci, prilej de dialog și clarificări nu numai a dogmelor ideologice, dar și a problemelor politice, militare și morale cu care aristocrația conducătoare era confruntată. Acceptarea scoaterii viței de vie în vremea lui Burebista și abținerea dacilor de la vin nu se puteau realiza prin măsuri administrative, ci prin convingere în cadrul unui dialog care includea ca secvențe banchetul sau ospățul ritual. Că nu era vorba de stărpirea viței de vie, ci doar limitarea utilizării vinului în viața cotidiană și în practicile rituale arheologii o demonstrează.

Așa credem că se poate explica de ce în momentele de criză politică și instabilitate, în general, Marele Preot putea deveni și rege, ca Zalmoxis și Deceneu. Acestia fiind familiarizați deja nu numai cu problemele teologice, dar și cu cele politice și militare. Ideea responsabilității morale a conducătorului statului sau al unui popor, pentru destinul supușilor, o regăsim în numeroasele legende

populare românești. Lăcomia împăratului, de pildă, avea consecințe dezastruoase și asupra supușilor împărăției.⁵⁵

Exigențele dialogului, ale acceptării unor valori spirituale, pe calea convingerii, implicau cunoașterea, exercițiul analizei și sintezei. Nu poți accepta ceea ce nu înțelegi. În acest context, apare firească preocuparea lui Deceneu de a constitui un corp sacerdotal de elită (bărbații cei mai de seamă și înțelepți) pe care i-a numit pileați (fiindcă aveau capetele acoperite cu o tiară care se numea pileus) și pe care i-a învățat teologia, i-a sfătuit „să cinstească anumite divinități și sanctuare”.⁵⁶

Din aceeași necesitate, de a cunoaște pentru a accepta, derivă, credem, și un alt aspect al vieții geto - dacilor de care se entuziasma Iordanes. „Vezi ce mare plăcere ca niște oameni prea viteji să se îndeletnicească cu doctrinele filozofice, când mai aveau puținel timp liber după lupte. Putem vedea pe unul cercetând poziția cerului, pe alții însușirile ierburilor și ale fructelor, pe acesta studiind creșterea și descreșterea lunii, pe celălalt observând eclipsele soarelui și cum, prin rotația cerului (astrele) care se grăbesc să atingă regiunea orientală sunt duse înapoi spre regiunea occidentală, odihnindu-se apoi după o regulă prestabilită.”⁵⁷

Această preocupare „științifică” a unor războinici este numai în aparență exotică. Ea oferea informația și suportul înțelegerii învățăturilor religioase inițiate de Zalmoxis, care proveneau din cunoașterea legilor naturii, a cosmosului. Considerăm aceste aspecte ale spiritualității geto - dacilor ca fiind esențiale. Această manieră de contact și dialog cu autoritatea supremă, reprezentată de sacerdoți care puteau fi și zei, o întâlnim în colindele de gazdă din Transilvania și Țara Loviștei, unde, într-un cadru amintind de banchetele rituale zalmoxiene - „case mari de piatră, sus cu roșu acoperite, înăuntru poleite”, la mese întinse etc., dialoghează într-o manieră socratică Dumnezeu, bătrânul Crăciun, Sf. Ion și gazda despre valorile fundamentale ale existenței umane ca „cei mai bun pe această lume”, despre sfârșitul lumii și cauzele acestuia, despre ierarhia divină⁵⁸ etc.

Ceea ce moștenește creația populară românească este nu numai o parte din valorile spiritualității geto - dacilor, dar și o tehnică de inițiere (cunoaștere), și anume dialogul, principiul adeziunii la un sistem de valori spirituale din convingere. Creștinismul în Dacia, indiferent de limitele stăpânirii romane, nu este marcat de o anume dată ca la popoarele vecine (bulgari, maghiari, rusi) sau la alte popoare europene (germani), la care noua religie s-a impus prin intermediul autorității administrative, și la care, în consecință, dialogul, convingerea nu-și mai justificau utilitatea.

Adoptarea creștinismului în Bulgaria⁵⁹ în anul 864 de către cnezul Boris (a primit botezul la Constantinopol și a preluat numele de Mihail după cel al împăratului Bizanțului care i-a fost naș) a fost urmată de executarea a 50 de boieri recalctranți.

* * *

Apariția pe scena istoriei tracilor a marelui reformator Zalmoxis nu poate fi înțeleasă fără cunoașterea evenimentelor istorice din spațiul carpato - balcanic, desfășurate aici după marea migrație egeică de la sfârșitul secolului al XIV-lea î. Hr. Este un fapt constatat de arheologi că, începând cu secolul al XIV-lea î. Hr., s-au produs deplasări masive de populație din Europa centrală și mai ales din stepele nord - pontice, evenimente care au dus la sfârșitul civilizației vechi miceniene și cretane, a statului hitit⁶⁰ etc. Prezența unor materiale ceramice aparținând culturii Tei în Macedonia sau a ceramicii Gârla Mare, în Grecia, atestă participarea triburilor trace la aceste evenimente care au remodelat geografia culturală și spirituală a Peninsulei Balcanice.⁶¹

Relativa stabilitate demografică și culturală începând cu prima epocă a fierului⁶² a favorizat realizarea unității culturale în spațiul carpato - dunărean.⁶³

Pe acest fond, de relativă stabilitate și unitate culturală, s-a manifestat criza religioasă și spirituală care a necesitat reformarea vechii ideologii războinice a aristocrației militare. Echilibrul demografic și militar, stabilit în zona carpato - balcanică, a diminuat însă treptat șansele de reușită ale instrumentului fortei ca modalitate de existență socială, accentuând fenomenul de criză morală a aristocrației militare. Herodot surprinde, în scrierile sale, aceste aspecte atunci când îi diferențiază pe

geți de traci. „În ochii lor (al tracilor) trândăvia trece drept cea mai mare cinste. A munci pământul e lucrul cel mai de rușine, iar când trăiești de pe urma războiului și a prădăciunilor, spun ei, fac un lucru cât se poate de bun”⁶⁴.

Este surprinzător să constatăm că Herodot a sesizat, în informațiile sale fragmentare, esența religiei tracilor (a celor neconvertiți încă la religia lui Zalmoxis), în raport cu cea a geților.

Singurii zei, spune Herodot, pe care îi slăvesc sunt : Ares, Dionisos și Artemis.⁶⁵

De asemenea, „tracii apsimtieni (populația din sudul Traciei, de lângă golful Merlos) prinzându-l pe Oiobazos (persan care fugise în anul 479 î. Hr. din orașul Sestos, asediat de greci) îl jertfiră lui Pliestoros, un zeu local, așa cum le era datina, iar tovarășii lui au fost uciși în alt chip.”⁶⁶

Despre obiceiul înmormântării celor bogați, Herodot consemnează : „expun cadavrul timp de trei zile, apoi jertfesc tot felul de animale și după un mare ospăț, înainte de care îl jelesc (pe cel mort), îl înmormântează pe cel răposat, fie arzându-l, fie îngropându-l. Ei ridică apoi o movilă și statornicesc felurite întreceri la care răsplățile cele mai însemnate se dau luptelor în doi, cum este și firesc lucru.”⁶⁷ Despre alte datini aflăm următoarele : „și vând străinilor copiii, iar pe fete nu le păzesc ci le dau voie să aibă legături cu bărbații care le plac. Își păzesc însă nevestele cu strășnicie, cumpărându-le cu mulți bani de la părinți.”⁶⁸

Și mai concludente pentru ideologia războinică întemeiată pe principiul forței absolute sunt obiceiurile sciților. „Sciții orbesc pe toți sclavii lor, pentru a-i folosi la mulsul laptelui pe care îl beau...” (este vorba de sciții nomazi). De asemenea, „când un scit ucide cel dintâi dușman al său, bea din sângele lui. El taie capul tuturor vrăjmașilor pe care i-a omorât în luptă.” La afel de reprezentativă este și maniera de a-și demonstra dreptatea în eventuale conflicte cu rudele. Înfruntarea are loc în fața regelui, iar țeasta celui învins este transformată în pocal, numindu-și isprava, cum zice Herodot, „o faptă vitejească.”⁶⁹

Pe acest fond al crizei morale a societății tracice, și îndeosebi a aristocrației militare, au apărut reformatori de talia lui Zalmoxis și Orfeu. Originea răului se datora principiului forței, al violenței nelimitate pe care se întemeia mitologia războinicilor, principiu ale cărui aspecte distructive amenințau viața însăși în manifestările ei concrete. Această misiune, reformatoare. În epocă, și-a asumat-o Zalmoxis, a cărei esență a fost sesizată corect de scriitorii antici. Fără a intra în detaliile controverselor arheologilor și istoricilor religiilor,⁷⁰ vom reține aspectele pe care le considerăm esențiale pentru spiritualitatea geto - dacilor.

În primul rând, Zalmoxis, așa cum menționează Diodor din Sicilia,⁷¹ a primit învățăturile sale de la zeița Hesia, pe care Vasile Pârvan, în disputele cu alți învățați, o subsuma conceptului de „Mare Zeiță” a pământului roditor și hrănitor „existentă cu mult înainte de venirea iranienilor și identificarea ei cu Anaitis.”⁷²

Așadar, Marea Zeiță - generatoare universală a vieții - l-a inspirat pe Zalmoxis. Una dintre învățăturile transmise de Zeiță pare a fi cunoașterea calităților terapeutice ale plantelor, pe care Zalmoxis le-a pus în slujba fortificării și salvării vieții omului, calitatea de taumaturg a acestuia fiind consemnată de antici în celebrul dialog al lui Socrate.⁷³

În al doilea rând, respingerea violenței - ca modalitate de a impune un nou sistem de valori spirituale : „construind o casă”, în care îi primea pe bărbați, învățându-i că „nici el, nici oaspeții săi și nici unul din urmașii acestora nu vor muri, ci vor merge într-un anumit loc, unde vor trăi pururi și vor avea parte de toate bunătățile.”⁷⁴

Printre științele relatate de Iordanes,⁷⁵ prin care Deceneu i-a înălțat în virtute și morală pe geți, se mai numără și „legile naturii”, practica „faptelor bune”, cu privire la care le dădea chiar și exemple. Eficiența politică a practicii faptelor bune este înregistrată de Diodor din Sicilia,⁷⁶ în episodul mai înainte amintit, în care Dromihete îl ia prizonier pe regele macedonean Lisimah și pe care îl eliberează împreună cu armata, iar acesta, drept recunoștință, îi retrocedează cetățile ocupate.

Strabon, citindu-l pe Menandru, amintește rolul femeilor „în cele ale cucerniciei, căci ele împing pe bărbați la o prea mare slăvire a zeilor la sărbători în cinstea lor și la acte de adorație.”⁷⁷

Oculatarea și epifania lui Zalmoxis, imitând un scenariu ritual frecvent în epocă, al zeilor vegetației, care mor și învie, este echivalentă cu un „descensus ad inferos” în vederea unei inițieri pentru a obține imortalitatea.

Mircea Eliade în substanțialul său studiu privind doctrina lui Zalmoxis,⁷⁹ face o analiză de detaliu a informațiilor anticilor și a ipotezelor cercetătorilor mai vechi sau mai noi cu privire la religia geto - dacilor, ajungând la concluzia existenței unei contradicții între ideea mesajului lui Zalmoxis cu privire la imortalitatea sufletului, demonstrată de sacrificiul mesagerului, și scenariul ritual al reîntoarcerii lui Zalmoxis, „în carne și oase”, care nu constituie o probă a imortalității sufletului, concluzionând, în final, că acest episod „pare să reflecte un ritual care ne este necunoscut.”⁷⁹

Această contradicție este alimentată de alte informații „cred în nemurire și teryzii și crobizii. Ei spun că cei morți pleacă la Zalmoxis și că se vor reîntoarce. Dintotdeauna ei au crezut că aceste lucruri sunt adevărate. Aduc jertfe ca și cum mortul se va întoarce.”⁸⁰ Pomponius Mela oferă și el informații contradictorii privitoare la geți care, în aparență, nu pot fi încadrate în scenariul ritual al lui Zalmoxis. „Unii sunt sălbatici și cu totul gata să înfrunte moartea, mai ales geții. Acest lucru se datorește credințelor lor deosebite; unii cred că sufletele celor care mor se vor întoarce pe pământ, iar alții socotesc că, deși nu se vor mai întoarce, ele totuși nu se sting, ci merg în locuri mai fericite; alții cred că sufletele mor negreșit, însă că e mai bine așa decât să trăiască. De aceea, la unii sunt deplânse nașterile și jeliți neînașcuți, dar, dimpotrivă, înmormântările sunt prilej de sărbătoare și le cinstesc ca pe niște lucruri sfinte prin cânt și joc”⁸¹

Mircea Eliade respinge ideea⁸² metempsihozei ca explicație a întoarcerii morților, avansată de Erwin Rohde,⁸³ deși se regăsește la Orfo - pythagoreici,⁸⁴ iar anticii plasează filozofia lui Zalmoxis într-un orizont pitagoreic.

Concluziile savantului sunt în aparență corecte pentru că nici o altă informație nu oferă dovada concretă a unei asemenea concepții.

Ion Horațiu Crișan, rezumând teoriile și concepțiile cu privire la religia geto - dacilor, ajunge la concluzia că Zalmoxis n-a înlocuit vechile credințe și divinități, cultul zalmoxian fiind practicat numai de aristocrația militară și preoțime, masele continuând vechile lor credințe, concluzie susținută de autor și pe baza practicilor rituale sesizabile arheologic.⁸⁵

Vom reține din această concluzie ideea existenței unei diferențieri cultice între aristocrația militară și preoțime, pe de o parte, și (agricultori și păstori), pe de altă parte.

Un alt aspect considerat esențial, care a frapat lumea antică, a fost sacrificiul mesagerului prin tragere la sorți. „La fiecare patru ani - spune Herodot - aruncă sorții, și întotdeauna pe acel dintre ei pe care cade sorțul îl trimit cu solie la Zalmoxis încredințându-i de fiecare dată toate nevoile lor ... Dacă în cădere omul moare străpuns (de vârful celor trei sulițe) rămân încredințați că zeul le este binevoitor, dacă nu moare atunci îl învinuiesc pe sol hulindu-l că este un om rău; după ce aruncă vina pe el, trimit un altul. Tot ce au cerut îi spun solului cât mai este în viață.”⁸⁶

Clemens din Alexandria, unul din întemeietorii filosofiei creștine, adaugă că : „Este înjunghiat cel socotit cel mai vrednic dintre cei ce se îndeletnicesc cu filosofia. Cei care nu sunt aleși se mâhnesc amarnic, spunând că au fost lipsiți de un prilej fericit.”⁸⁷

Textele relevă două particularități ale scenariului ritual : sacrificiul voluntar și necesitatea existenței morale, fără pete, a mesagerului, fapt care conduce la ideea că peregrinarea terestră sau existența pământescă la geto - daci, nu este un ideal, aspect confirmat și de alte informații, precum aceea că plâng la naștere și se bucură când mor.

Moartea însă nu duce în mod automat la o postexistență fericită, fiind condiționată de respectarea în existența pământescă a unor valori morale care nu sunt explicite, ci implicite, în textele anticilor. Alegerea solilor dintre cei ce se îndeletniceau cu filosofia sugerează deasemenea ideea cunoașterii ca modalitate de acces la o existență morală, fără pete, de care depindea postexistența fericită și reușita transmiterii mesajului către zeu.

Aflăm astfel din episodul amintit, al înfruntării dintre Dromihete și Lizimah, că lăcomia, dorința unei vieți pline de strălucire, obținută prin violență (război), nu poate avea sorți de izbândă.

Ceea ce se contesta nu era prosperitatea, abundența (fastul de la curțile princiare geto - dacice a fost demonstrat de arheologi), ci mijlocul de obținere al acestora. Gestul lui Oroles de ai sancționa pe războinici, pentru necombativitate în luptă, cu pedepse de natură morală, și nu cu suprimarea vieții, ca la romani, derivă din aceeași concepție a deprecierii existenței terestre, vitejia în luptă fiind o valoare de ordin moral, care condiționează postexistența.

Sacrificiul uman este atestat în istoria religiilor „ată la paleocultivatori, cât și la popoare cu o civilizație mai complexă (mesopotamieni, indo - europeni, azteci etc.). Motivațiile sacrificiului sunt multiple : în vederea asigurării fertilității ogorului (la conzii din India); pentru a întări viața zeilor (la azteci), pentru a restabili contactele cu strămoși mitici sau cu rudele recent decedate; cu scopul de a repeta sacrificiul primordial despre care vorbesc miturile în vederea asigurării continuității vieții și societății (exemplul tribului Hainuwele); sacrificii pentru a anima o construcție sau în general o operă. În acest ultim caz, motivația este transferul, într-un alt corp, al vieții neprihănite a victimei.⁸⁸

Sacrificiul mesagerului, despre care vorbește Herodot, nu se încadrează în nici unul din aceste tipuri, după cum constată Mircea Eliade,⁸⁹ esențială fiind transmiterea mesajului cu dorințele specifice împrejurărilor.

Sacrificiul făcea posibilă, deci, restabilirea legăturilor directe între geți și zeul lor. Mesagerul însă nu era un sclav sau un prizonier de război, ci un om liber, un inițiat în filosofie, după cum spune Clemens din Alexandria.⁹⁰

Scenariul ritual al sacrificiului mesagerului, transmis de Herodot, este incomplet, după cum constată cercetătorii, pentru că nu sunt consemnate doleanțele concrete. Deasemenea, textele anticilor nu oferă nici o informație cu privire la această călătorie a solului în ceea ce privește forma concretă de existență a acestuia, odată ajuns în lumea lui Zalmoxis.

Textele creației populare, îndeosebi legendele, oferă, după cum vom constata, informații cu privire la avatarurile călătoriei și doleanțele concrete, încredințate mesagerului, aspecte care pot fi puse în relație cu spiritualitatea geto - dacilor.

În legenda „Anumite stele s-au făcut pe cer din cele rămase după lupta omului cu dracul”, publicată de I. Otescu, aflăm scopul călătoriei; „nevoia povețelor lui Dumnezeu”, care îndeapărtase cerul de pământ din cauza unei femei ce voise să murdărească cerul ... Știind că o să-i fie drumul lung ... și că va avea zăbavă nu glumă până s-o întoarce acasă, ... omul și-a luat cu dânsul carul mare, cu patru boi, carul mic, candela din părete, crucea de pe biserică, fântâna din răscruci, barda, sfredelul, spitelnicul, secera, coasa, plugul și rarița, dulăul de la târlă, cătelul din curte, cloșca cu pui, scoafa cu porci, ciobanul de la oi, văcarul de la vaci, vizitiul de la cai, porcarul de la porci, și hora din sat, și ... Apoi luă și grâu și porumb de semănat, ca intrând în câmpiile întinse ale cerului, să are și să semene, cănd o fi să i se isprăvească merindele și să aștepte până s-or coace roadele, ca secerând grâul și culegând porumbul să-si facă merinde, să aibă cu ce-si urma calea mai departe.”

Călătoria omului către Dumnezeu pentru povețe este întreruptă de apariția dracului. „Diavolul scoase atunci din traista lui balaurul și șarpele năprasnic, ursul, scorpiia blestemată, calul furios, căpățâna de om și pe toate le azvârlă împrejurul omului ca să-l înspăimânte”. În urma luptei, s-a stârnit sub cer o „vijelie pa care noi o numim vântul turbat, pentru că orice zburătoare ajunge până la acest vânt turbează pe loc și cade jos moartă ...”.

În toiul luptei, calul dracului este pus pe fugă de cătelul și dulăul de la târlă, ciobanul zdrobește capul balaurului cu cobiliță, văcarul izgonește șarpele cu ajutorul horei, zvârcolirile fugii lui fiind vizibile și azi pe cer, iar vizitiul sfârâmă căpățâna sarpelui cu barda. „Scorpiia, ce-și întindea ghearele spre om vrând să vină în ajutorul dracului, când văzu că omul răpune pe drac, înfuriindu-se îi țâsni sânge din ochi ... plesnind fierea în ea de atâta necaz. Numai boii de la carul mare nu s-au purtat bine căci s-au speriat de urs și au cămrit proțapul ... Dar și ursul îngheață de frică ...”.

Toate acestea se văd și azi pe cer. În mijlocul acestor chipuri, omul se vede falnic și măreț...⁹¹.

Dintr-o altă legendă din Bucovina, „Fata cu coromâsla”, aflăm și conținutul mesajului către Dumnezeu. În drumul său, omul primește de la concetățeni întrebări (pentru a primi răspunsuri de la

Dumnezeu) ca : de ce omul fără saț (nesătulul) face mămăliga cât roata carului și nu se satură ?; de ce un om ară de trei zile cu un plug cu șase boi și nimic nu se cunoaște ?; de ce balta, deși are apă curată, n-are pește ?; de ce două fete au îmbătrânit și nu s-au măritat ?

Ajuns la Dumnezeu, care întâmplător nu era acasă, omul dezvăluie mamei acestuia pentru ce a venit. Aceasta îl protejează, ascunzându-l într-un cuptor, pentru că Dumnezeu, care era soarele, dacă ar fi mirosit carne de om, l-ar fi mâncat. Întorcându-se acasă, conform obișnuinței zilnice, Dumnezeu (soarele) mănâncă, iar în timp ce îl „lăia” (spală pe cap), mamă-sa îi cere răspunsurile la întrebările omului nevoiași.

Aflăm, astfel, că nesătulul, care era morar, va trebui să dea la cei ce sunt în moară câte o bucățică din mămăligă pentru a avea saț. Fetele bătrâne, pentru a se mărita, să nu mai dea gunoiul în fața soarelui. Cel ce ară n-are spor pentru că e fudul și nu crede în Dumnezeu. Balta nu va avea pește până nu va mânca cap de om.⁹²

Deși categoria aceasta de texte nu face obiectul lucrării prezente, le-am reprodus datorită bogăției informației, a ideilor și simbolurilor ce pot fi puse în relație cu spiritualitatea geto - dacilor, a doctrinei și scenariului zalmoxian de acces la o postexistență fericită.

Călătoria omului la Dumnezeu poate fi asimilată în mare cu scenariul trimiterii solului la Zalmoxis, cu omisiuni de secvențe, cum ar fi acelea ale sacrificiului și a celui mai bun, explicabile prin adoptarea creștinismului, care afirma egalitatea tuturor oamenilor în fața lui Dumnezeu, indiferent de clasă socială și neam. Scopul declarat al călătoriei este consultarea divinității care îndepărtase cerul de pământ datorită păcatelor oamenilor. Deoarece drumul este lung și se întinde pe durata mai multor ani, omul își ia uneltele specifice muncii (plug, seceră, coasă etc.) pe câmpiile întinse ale cerului, fapt ce sugerează existența „în carne și oase” pe timpul călătoriei. Înfruntarea cu forțele ostile, ajutoarele și simbolurile care îl însoțesc pe om amintesc de scenele și simbolurile de pe tezaurile princiare, de inventarul mormintelor războinicilor geto - daci.

Cerul și podoabele lui sunt imaginate ca un model exemplar de viață fără de moarte. Pe bolta cerească își găsesc loc nu numai ființe umane cu existență morală fără pete, ci și ființe care n-au respectat principiul „faptelor bune” precum scorpia, balaurul, fata cu coromâsla etc.

Interesul pentru studierea și cunoașterea astrelor cerului de către masa de războinici geto - daci capătă contururi și motivații mai clare dacă acceptăm valoarea de document a informațiilor oferite de legendele populare românești. Pentru că nu observațiile științifice exacte și legile mecanicii cerești stau la baza genezei legendelor, a astrelor și constelațiilor, ca la construcția sanctualelor calendar, ci principii de natură morală ca „practica faptelor bune” al căror scop era accesul la o post - existență fericită, la nemurire.

De aici nevoia „povețelor”, a contactului omului cu Dumnezeu, creatorul cosmosului, pentru a afla și cunoaște, pentru a putea discerne faptele bune de cele rele, ca tehnică și cale de acces la nemurire.

Pe aceeași concepție este fundată și apariția lumii vegetale și a viețuitoarelor cu uimitoarelor lor diversitate. Plantele, arborii etc au fost la origine ființe umane, cărora după moarte, divinitatea supremă în urma evaluării actelor morale săvârșite în peregrinarea terestră a sufletului le-a hotărât modalitatea viitoare de existență în specii vegetale, după criteriile morale specifice vieții sociale. Ca și în cazul astrelor, la baza genezei speciilor vegetale stau principiile morale specifice existenței umane, iar nu observațiile și cunoștințele științifice desprinse din analiza concretă a lumii vegetale și a viețuitoarelor. În genere, pe care geto - dacii le stăpâneau atât de bine și le foloseau în tratarea sănătății. Chiar și caracteristicile anumitor categorii de arbori, flori, etc au determinări morale. Agrișul, de pildă, are spini pe crengi pentru că a refuzat să ofere fructele sale la doi călători înfomețați care erau Dumnezeu și Sfântu Petru ⁹³ Socul „feciorul pământului”, este înviat de Dumnezeu după trei mii de ani de la moarte, pentru serviciile sale de vindecare a oamenilor, fapt pentru care fusese omorât de drac ⁹⁴

Așadar răsplata divină nu era revenirea la condiția umană de existență, ci la cea vegetală (de arbore).

În numeroase legende, oameni cu existență morală fără pete nu solicită de la divinitatea creștină prelungirea vieții sau accesul la raiul creștin, cum ar fi normal, ci solicită continuarea existenței sub formă de flori, păsări,⁹⁵ fapt de natură să lumineze și configureze idealul concret de postexistență conservat în aceste legende. Acționează în aceste cazuri principiul retributiv, al recompensării binelui, nu numai cel punitiv, ca în cazul agrișului, principii care presupun existența unei divinități atotputernice.

Aceste exemple ca și multe altele care nu pot fi evocate, precum și informațiile scriitorilor antichi care îl solidarizează pe Zalmoxis cu Orfeu și Pythagora, repun în discuție existența doctrinei transmigației sufletelor la geto - dacii, doctrină care odată argumentată și demonstrată ar permite o imagine mai clară a religiei lui Zalmoxis.

Aceste aspecte vor face obiectul analizei în capitolele următoare, analize în finalul cărora vom prezenta concluziile referitoare la contribuția spiritualității geto - dacilor la geneza spiritualității populare românești.

ABSTRACT

The fundamental elements of the Gaeto Dacians spirituality

The work presents the fundamental elements of the Gaeto Dacians spirituality trough a synthetic vision.

There are analysed the religlons monuments, the artistic treasure and the oncuent writer's information.

There are also presented the meanlngs of the existing symbols and religions act oblects.

The understanding of the Daco Roman synthetic proces can't be fulfilled without knowing the constitutive elements.

1 Bibliografia originii spiritualității populare românești este imensă. De-a lungul timpului s-au conturat două curente fundamentale : 1. latinist; 2. geto - dacic, inaugurat de B. P. Hașdeu, la jumătatea secolului al XIX-lea.

O abordare deci globală, nediferențiată a izvoarelor spiritualității precreștine, este insuficientă să releve specificul contribuției stratului cultural autohton geto - dacic, greco - roman sau slav la formarea spiritualității populare românești.

Prezentarea critică a bibliografiei va face obiectul unui capitol special al lucrării. O analiză pertinentă a bibliografiei și originii culturii populare românești, cu accent pe obiceiurile de iarnă a făcut-o Traian Herseni în substanțialul său studiu „*Forme străvechi de cultură populară românească*”, Editura Dacia, Cluj - Napoca, 1977, p. 67 - 101.

2 Tradițiile folclorice, constata Mircea Eliade, deși constituie o mină inepuizabilă de informații istorico - religioase, sunt deocamdată insuficient explorate sau greșit interpretate, iar metodologia acestui demers care să promoveze materialele folclorice la rang de documente nu este încă pusă la punct. Mircea Eliade, *De la Zalmoxis la Genghis - Han*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980, p. 15 - 16.

Într-un alt studiu, același autor sublinia că „cercetătorii folcloristi etnologi sau specialiști în diferite domenii filologice sunt satisfăcuți evidențind supraviețuirea vechilor credințe și instituții sau analizându-le diferitele straturi istorice. Încă ne lipsește o investigație hermeneutică a textelor orale, mitico - religioase comparabile cu lectura analitică a textelor scrise. Într-o istorie totală a creștinătății, creștinismul cosmic al țăranilor trebuie să-și găsească locul cuvenit pentru că reprezintă un tip de creativitate religioasă” Mircea Eliade, *Religii și culturi populare*, în Anuarul Arhivei de folclor, Editura Academiei Române, vol. VIII - XI, 1991, pag. 57

3 Radu Florescu, *Preistoria Daciei*, Editura Meridiane, București, 1980, pag. 36

4 Mircea Eliade, *Alchimia asiatică*, Editura Humanitas, București, 1991, pag. 104 - 137

5 Dumitru Pop, *Obiceiuri agrare în tradiția populară românească*, Editura Dacia, Cluj - Napoca, 1989, pag. 12 - 24.

6 Mircea Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, vol. II, pag. 17 - 25, 152 - 167, 181 - 193; vol. III, 1988, pag. 14-17. Hesiod - Orfeu, Poeme, editura Minerva, București, 1987, pag. 3 - 40; Th. Gompers, *Hesiodé d'Ascre*, în vol. Les penseurs de la Grèce, vol. I, Paris, Lausanne, 1908, pag. 39 - 44. Particularități ale cosmogoniei vor fi tratate în capitolul Legende cosmogonice populare românești

7 Herodot, *Istorie*, IV, 93 în „Izvoarele privind istoria României”, Editura Academiei, București, 1964, vol. I, pag. 47 - 49.

8 Iordanes, *Getica*, 69, 70, în „Fontes historiae daco - romanae”, Editura Academiei, București, 1970, vol. II, pag. 417.

9 Vladimir I. Georgiev, *L'ethnogenèse de la péninsule Balkanique d'après les données linguistiques*, în „Studia Balcanica”, Edition de l'Académie Bulgare des Sciences, Sofia, 1971, pag. 155 - 170; Miliutin V. Garasanin, *Nomades des steppes et autochtones dans le sud - est européen à l'époque de transition du néolithique à l'âge du bronze*, în „Studia Balcanica”, Sofia, 1971, pag. 9 - 14; Ion Horațiu Crișan, *Spiritualitatea geto - dacilor*, Editura Albatros, București, 1986, pag. 11 - 19

10 Mircea Eliade, *Religia indoeuropeanilor. Zeii vedici*, în „Istoria credințelor și ideilor religioase”, Editura Științifică, București, 1991, pag. 194.

11 Hadrian Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Editura Dacia, Cluj, 1972, pag. 232 - 266; Șerban Bobancu, Cornel Samoilă, Emil Poenaru, *Calendarul de la Sarmizegetusa Regia*, Editura Academiei, București, 1980, pag. 169 - 173. Autorii abordează exclusiv sanctuarele solare urmând ca într-un studiu viitor să analizeze și sanctuarele lunare. În cap. „Comentarii concluzive” autorii afirmă că cele trei intervale ale anului dacic dintre care intervalul lung din mijloc se suprapune peste perioada vegetativă a vitei de vie, au un suport nu numai agrar dar și evident ritualic, pag. 170.

- 12 Alexandru Vulpe, *Despre unele aspecte ale spiritualității dacice, în Thraco - Dacica*, Editura Academiei, București, 1986, nr. 1 - 2, pag. 101 - 121.
- 13 Șerban Bobancu, Cornel Samoilă, Emil Poenaru, *op. cit.*, pag. 15 - 26. Timpul în societățile tradiționale nu era omogen și abstract ca în epoca modernă, ci neomogen și concret. Timpul era conceput ca o succesiune de anotimpuri legate de ciclurile vegetative. Există un timp sacru, al sărbătorilor, și unul, profan, al muncilor agricole. În exprimarea curentă, timpul de referință nu era luna, ziua, ci sărbătorile de peste an și sezonul muncilor agricole. Crăciunul, Anul Nou, Paștele, Floriile, Sf. Petru etc., în timpul semănatului, aratului, seceratului, culesului etc. Pentru detalii, vezi și Ion Ghinoiu, *Vârstele timpului*, Editura Meridiane, București, 1988, pag. 37 - 102.
- 14 Ion Horațiu Crișan, *Spiritualitatea geto - dacilor*, Editura Albatros, București, 1986, pag. 293 - 306.
- 15 Importanța receptării exacte a informației vehiculate de scrierea greacă sau latină, care avea ca suport alfabetul fonetic în raport cu transmiterea informației prin simboluri, este ilustrată de „scrisoarea” sciților trimisă lui Darius cu prilejul expediției perșilor din anul 514 î. Hr. în nordul Dunării, cuprinzând o pasăre, o broască, un șoarece și cinci săgeți, simboluri care se pretau la interpretări ambigue. Darius a interpretat aceste simboluri ca un mesaj al supunerii sciților, deoarece șoarecele se naște în pământ, hrănindu-se cu aceleași roade ca și omul, broasca în apă, iar pasărea seamănă foarte mult cu un cal (prin iuțela deplasării). Prin săgeți, credea regele, sciții își predau puterea. Pământul și apa erau simboluri cerute de perși la supunerea unui popor. Același mesaj a fost interpretat într-un alt mod de Gobrias: „Perșilor, dacă nu vă veți preface în păsări, ca să zburati în văzduh, dacă nu veți ajunge șoareci, ca să vă ascundeți în pământ sau prefăcându-vă în broaste, nu veți sări în bălți, atunci nu vă veți mai întoarce în țara voastră, ci veți pieri de săgețile noastre”. Decizia de retragere a lui Darius a salvat armata persană de înfrângere. Herodot, IV, 132 în „Izvoare privind istoria României”, Editura Academiei, București, 1964, vol. I, pag. 59.
- 16 „Scorylo, conducătorul dacilor, știind că poporul roman era dezbinat din pricina războaielor civile și socotind că nu-i nimerit să-i atace deoarece datorită unui război cu un dușman din afară s-ar putea restabili înțelegerea între cetățeni, a pus în fața concetățenilor săi doi câini și, pe când se luptau între ei cu îndârjire, le-a arătat un lup. Imediat câinii s-au aruncat asupra acestuia, uitând de cearta lor. Prin această pildă i-a oprit pe barbari de la un atac care ar fi adus faloase romanilor”. Frontinus, *Stratagemele*, I, 10, 4. în „Izvoare ...”, pag. 431.
- 17 Iordanes, *Getica*, 70 *op. cit.* pag. 417.
- 18 Platon, *Opere*, Charmides, 156, e, 157, a, b, c, vol. I, Editura Științifică, Iași, pag. 183 - 184.
- 19 Mircea Eliade, *Rolul simbolului și al folclorului în cunoașterea filosofică*, în „Antologie de filosofie românească” Editura Minerva, București, 1988, pag. 162 - 163.
- 20 V. Kapparelli, *L'ordine dei tempi e della forme in nature*, vol. I, Bologna, 1928, p. 250, vol. II, 1929, p. 530, apud Mircea Eliade, *op. cit.*, pag. 158. Pentru aspectele concrete ale influenței lumii asupra culturilor cerealiere, cu bibliografia de referință începând din antichitate și până azi, vezi studiul lui Pompei Muresan, *Credințele țăranilor români despre influența lumii asupra culturilor cerealiere în lumina ultimelor cercetări privind fiziologia plantelor și animalelor în „Biharea”*, Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, 1976, pag. 31 - 40.
- 21 Mircea Eliade, *La sacre et le profane*, Gallimard, 1964, pag. 32 - 34.
- 22 *Ibidem*, pag. 134.
- 23 Radu Florescu, Prefață în Maria Gimbutas, *Civilizație și cultură*, Editura Meridiane, București, 1989, pag. 17 - 18.
- 24 Mircea Eliade, *Traite d'histoire de religions*, Payot, Paris, 1975, pag. 219 - 220.
- 25 „Abandonarea copilului elementelor cosmice, ape, vânt, pământ, deși risca să moară are șansa să acumuleze o nouă condiție, decât condiția umană. Copilul abandonat, protejat de elementele cosmice devine cel mai adesea erou, rege, sfânt, etc. Biografia sa legendară nu

face decât să imite mitul zellor abandonată, Zeus, Poseldon, Dionysos, Attis, Moise, Romulus și Remus etc. Apariția unul asemenea copil coincide cu un moment auroar : crearea cosmosului, crearea unei lumi noi, o nouă epocă istorică. Mama Pământ l-a oferit un destin inaccesibil morților speciilor comune. Înhumarea cadavrelor copiilor în raport cu maturii care sunt incinerăți, în casă, pe vatră etc". Mircea Eliade, *Traité ...*, pag. 216 - 218.

„Întrădevar se povestește că la Arian Zathrausthres a făcut să se creadă că o zeităte bună i-a dat legile întocmite de el. La așa numiți geți, care se cred nemuritori, Zalmoxis susține și el că a intrat în legătură cu zeița Hestia, iar la iudei, Moise cu divinitatea căreia l se spunea lahve ..." Diodor din Sicilia, *Biblioteca istorică*, 1, 94, 2, în „Izvoare privind istoria României”, Editura Academiei, București, 1964, pag. 118.

Vasile Pârvan, *Getica*, Editura Academiei, București, 1982, pag. 96.

Mircea Eliade, *Le sacré et le profane*, Gallimard, 1964, pag. 134 - 135.

Ion Miclea, (fotografii), Radu Florescu (studiu și comentariu), *Geto - dacii*, Editura Meridiane, București, 1980, pag. 5 - 17, 24 - 36, fig. 17 - 75; Ion Horațiu Crișan, *op. cit.*, pag. 215 - 261, 356 - 370.

Ion Horațiu Crișan, *op. cit.*, pag. 16.

Dumitru Berciu, *Arta traco - getică*, Editura Academiei, București. 1969, pag. 45, fig. 13.

Pentru detalii vezi Ion Miclea, Radu Florescu, *op. cit.*, fig. 20, 25, 58 - 59, 69 - 71, 75. Ion Horațiu Crișan, *op. cit.*, pag. 215 - 243. (Autorul prezintă un inventar al tezaurilor pe localități).

Ion Horațiu Crișan, *op. cit.*, pag. 359.

Ibidem.

Ștefan Enache, Paul Pleșa, *Zona etnografică Dolj*, Editura Sport - Turism, București, 1982, pag. 145.

Ibidem, pag. 161.

Simion Florea Marin, *Peștii pământului*, în Tony Brill, *Legende populare românești*, Editura Minerva, București, 1981, pag. 179 - 182, (legenda este atestată în jud. Botoșani).

Ion Miclea, Radu Florescu, *op. cit.*, fig. 40, vezi și comentariul de la pag. 28.

„ ... Când a făcut Dumnezeu peștii care se află prin apele curgătoare ..., atunci a făcut ei și patru pești fără seamăn de lungi, de groși și de puternici. Pe cei dintâi i-a făcut Dumnezeu spre folosul omenirii. Pre cei patru din urmă, însă, i-a făcut anume ca să ție pământul în spate ... Cu toate însă că peștii aceștia au un trup și o gură așa de mare, totuși ei nu mănâncă și nu beau mai nimica, ci trăiesc așa mult fără a mânca și fără a băutura. Iară dacă din când în când flămânzesc sau însetează, atunci își potolesc foamea cu lut și-și astâmpără setea cu ploaia ... Când îs din cale - afară de flămânzi, și însetați atunci se întorc cu boturile spre pământ și numai că prind a roade întrânsul, ci sug toată apa din el și atunci e în anul acela mare secetă, iară din anul ce urmează foamete ... Tot așa se cutremură pământul când unul sau altul din acești pești mișcă vreun ghimpe sau când se ating din nebagare de seamă cu coada de vreunul din stâlpii pământului ... Se zice că unul din acești patru pești, chiar să și fi pierit și anume pe timpul potopului ... Alții însă cred și spun că unul dintre acești pești să fi pierit ... din cauză că s-a mișcat prea tare și Dumnezeu l-a pedepsit pentru aceasta cu moartea ... Și fiindcă greutatea pământului era prea mare pentru cei trei ce-au mai rămas în viață, de aceea unuia dintre dânsii ... i s-a rupt jumătate din trup și sângele îi curgea atât de tare din rană că și acesta era cât pe ce să piară. Dumnezeu s-a îndurat de dânsul și l-a vindecat rana, iar din sângele lui care mai era să înece lumea a făcut o mare ... iar din ghimpii și din oasele ce l s-au frânt și n-a apucat să i le puie la loc a făcut mai multe șiruri de munți împănăți cu tot felul de stânci și copaci. Și de atunci a rămas lumea cum o vedem noi astăzi ... fiecare dintre acești pești înseamnă păcatele oamenilor în fierea sa ... și când va fi fierea lor așa mare și plină de păcate, ca nu vor putea-o mai mult purta, o le va plesni, atunci vor trebui și ei să piară, și atunci va fi sfârșitul lumii ... . Simion Florea Marian, *Peștii pământului*, în, Tony Brill, *Legende*

populare românești, editura Minerva, București, 1981, pag. 179 - 182.

Dumitru Berciu, *op. cit.*, pag. 45; Ion Horațiu Crișan, *op. cit.*, pag. 356.

Ion Horațiu Crișan, *op. cit.*, pag. 235 - 238, 364 - 370.

Idem, pag. 236 - 237.

Idem, pag. 222 - 235, 234, 238, 363.

„Vârcolacii deci ar fi niște balauri sau zmei, niște ființe pocite cu guri multe”. „Eclipsele de soare se întâmplă din pricină că ochii lui Dumnezeu, înspăimântați, de câte vede pe pământ, întoarce cu groază fata de la noi”. „Pe soare se crede că îi scapă leul cu care soarele umbia pe cer”. I. Otescu, *Credințele țaranului român despre cer și stele*, Institutul de arte grafice Carol Gobl. București, 1907. Apud Tudor Pamfilie, *Cerul și podoabele lui*, librăria Socec & comp., Pavei Suru. C. Stefla, București, 1915, pag. 31, 99.

„Soarele se plimba zilnic pe bolta cerească ca să lumineze pământul. În această călătorie el nu merge pe jos, ci călare : până la prânz călărește pe un bivoli, de la prânz până la amiază călărește pe un cal, iar de nămiezi până seara pe un leu.” Gh. T. Căușanu, *Superstițiile poporului român în asemănare cu alte popoare vechi și nouă*, București, 1914, în Tony Brill, *op. cit.* pag. 153.

V. Căpitanu, *Carpica*, 8, pag. 66, fig. 46 - 47, apud, I. H. Crișan, *op. cit.*, pag. 229.

Mircea Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988, vol. II, pag. 235. Bhagavad - Gita, Editor Societatea Informația București, 1992, cap. XVIII, 1 - 78, pag. 87 - 92.

Alexandru Vulpe, *op. cit.*, pag. 101 și urm. Dintre ipotezele privind destinația monumentelor dacice din apropierea Grădiștei Muncelului (stâne, adăposturi pentru lucrătorii de la minele de fier) vom reține pe cea a arheologului Alexandru Vuipe care le consideră monumente destinate unor specialiști ai sacralului. Argumentele sunt suficiente pentru a o accepta : . . . asezarea pe înălțimi, gruparea lor și structura similară sanctualelor, materialele rezultate în urma săpăturilor arheologice. Coroborate cu informațiile scriitorilor antici, referitoare la existența unei categorii de asceți, acestea fac ca ipoteza să pară întemeiată în datele ei esențiale. Pentru detalii și bibliografie vezi studiul autorului.

Posidoniu afirma că misiile (populație geto - dacică dintre Balcani și Dunăre) se feresc, din cucernicie, de a mânca vietăți, și iată dar motivul pentru care nu se ating de carnea turmelor lor. Se hrănesc însă cu miere, lapte și brânză, ducând un trai liniștit, pentru care pricină au fost numiți - *theosebi* - (adoratori ai zeilor) și - *capnobați* - cei care umbia în fum) Unii traci, spune acesta, își petrec viața fără să aibă legături cu femeile, numindu-se - *ctisti* - (întemeietori), ei sunt onorați și socotiți sacri, trăind, așadar, ferți de orice primejdie . . . ”

Strabon, VII, 3, 3, (c. 296) în *Izvoare privind istoria României*, Editura Academiei, vol. I, București, 1964, pag. 227. „Esenienii au bunurile în devălmășie, iar bogatul nu se bucură întru nimic mai mult de cele ce are decât care nu are nici un fel de avere. Și așa se poartă oamenii în număr de patru mii. Ei nu-și iau neveste și nici nu obișnuiesc să aibă sclavi, pe de o parte socotind că robia duce la nedreptate, pe de alta dându-și seama că se ivește astfel prilej de răzvrătire. Acestia trăiesc prin ei înșiși și se folosesc de serviciile pe care și le pot face unii altora . . . Nu trăiesc aceștia într-un fel deosebit de al celorlalți oameni, ci traiul lor seamănă cu al așa numitor polistai de la daci”. Iosephus Flavius, *Antichități Iudaice*, XVIII, 15 (20) în *Izvoare* . . . vol. I pag. 413

Herodot, *Istoria*, IV, 95 în *Izvoare* . . . vol. I, pag. 49.

Diodor din Sicilia, XXI, 4, în *Izvoare* . . . vol. I, pag. 197.

Idem

Ion Horațiu Crișan, *op. cit.*, pag. 49.

Frontinus, *Stratagemele*, I, 10, 4 în „Izvoare”, vol. I, pag. 431.

Titus Livius, *Historia*, XXXII, 3 - 16 în „Izvoare” . . . , vol. I, pag. 359.

Iordanes, *Getica*, 69 în *Fontes. Historiae Daco-Romanae*, Editura Academiei, vol. II,

București, 1970, pag. 417.

Ionescu Defloida, *Legende și povești cu păsări, flori și animale*, Tipografia Transilvania, Pitești, apud, Tony Brill, op. cit., pag. 426 - 429.

Iordanes, op. cit., 71, pag. 419.

Idem, 70, pag. 417.

C. Mohanu, *Fântâna Dorului*, Editura Minerva, București, 1975, pag. 29 - 39.

Dr. Nestor Vornicescu, *Primele scrieri patristice în literatura noastră, sec. IV - XVII*, Editura Mitropoliei Olteniei, Craiova, 1984, pag. 103.

Ion Horațiu Crișan, op. cit., pag. 26.

Vladimir Dumitrescu, Alexandru Vulpe, *Dacia înainte de Dromihete*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988, pag. 64 - 73; Ion Horațiu Crișan, op. cit., pag. 26.

Vladimir Dumitrescu, Alexandru Vulpe, op. cit., pag. 81 - 91.

Dumitru Berciu, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, Editura Științifică, București, 1966, pag. 226 - 263.

Herodot, *Istoriei*, V, 6, în „Izvoare ...”, vol. I, pag. 62.

Ibidem, V, 7, pag. 67

Ibidem, IV, 119, pag. 71.

Ibidem, V, 8, pag. 67

Ibidem, V, 6, pag. 67.

Ibidem, IV, 65, pag. 37.

Pentru detalii și referințe bibliografice vezi Mircea Eliade, *De la Zalmoxis la Genghis - Han*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980, pag. 38 - 86; Ion Horațiu Crișan, op. cit., pag. 344 - 449.

Diodor din Sicilia, *Biblioteca istorică*, I, 94, 2, în „Izvoare ...”, vol. I, pag. 189.

Vasile Pârvan, *Getica*, Editura Meridiane, București, 1982, pag. 96.

Platon, *Carmide* 156 d, în „Izvoare...”, vol. I, pag. 101.

Herodot, op. cit., IV, 95, în „Izvoare ...”, vol. I, pag. 49.

Iordanes, op. cit., 69, pag. 417.

Diodor din Sicilia, op. cit., XXI, 6, pag. 199.

Strabon, VII, 3, 4, (c. 296) în „Izvoare ...”, vol. I, pag. 229.

Mircea Eliade, *De la Zalmoxis la Genghis - Han*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980, pag. 39 - 86.

Idem, pag. 46.

Hellanicos, *Obiceiuri barbare*, Fr. 73, în „Izvoare ...”, vol. I, pag. 21.

Pomponius Mela, *Descrierea pământului*, II, 2, 16, în „Izvoare ...” vol. I, pag. 389.

Mircea Eliade, op. cit., pag. 47 - 48.

Erwin Rohde, *Psyché*, Editura Meridiane, București, 1985, pag. 230 - 233.

Emil Vasilescu, *Istoria religiilor*, Editura Institutului Biblic București, 1975, pag. 277 - 279.

Ion Horațiu Crișan, op. cit., pag. 387.

Herodot, op. cit., IV, în „Izvoare ...”, vol. I, pag. 49.

Clemens din Alexandria, *Covoarele*, IV, 8, în „Izvoare ...” vol. I, pag. 637.

Mircea Eliade, op. cit., pag. 62 - 63.

Idem, pag. 63.

Clemens din Alexandria, op. cit., pag. 637; Florin Medeleț, Contribuții la cunoașterea spiritualității geto - dacice în legătură cu un mormânt dezvelit în Câmpia munteană, la Fântinile în apropiere de Zimnicea. Comunicare susținută la sesiunea muzeului din Caransebeș în martie 1983, apud, I. G. Crișan, op. cit., pag. 378; Arheologul Florin Medeleț a formulat ipoteza că mormântul descoperit în 1965 la Fântânele (com. Suhaia, județul Teleorman) ar fi putut aparține unui asemenea mesager trimis la Zalmoxis. Ipoteza se sprijină pe inventarul mormântului : șapte vârfuri de lance, două mărgele de lut și o cruce (hematită).

Fundul mormântului avea în centru o suprafață de forma unui cub, puțin înălțat de la sol cu laturile de cca. 40 cm, pictat cu roșu și alb. Pe acesta sunt figurate în culoare trei patrate înscrise într-un altul tăiate de diagonale care unesc colțurile opuse dând naștere la patru triunghiuri isoscele de 90° ce și unesc vârfurile în centrul pătratului. (Patrate unite prin diagonale întâlnim și la vatra sanctuar de la Popești, n. n.). Autorul afirmă că unele elemente ca opoziția pătrat - triunghi intră în doctrina pythagoreică. Această ipoteză este acceptată și de arheologul I. H. Crișan.

⁹¹ Ion Otescu, *Credințele țăranului Român*, în, Tony Brill, op. cit., pag. 158 -159.

⁹² Elena Niculiță Voronca, *Datinile și credințele poporului Român adunate și așezate în ordine mitologică*, Tipografia Isidor Wingler, Cernăuți, 1893, pag. 1142, în Cerul și podoabele lui, Librăria Socec & Comp., Pavel Suru, C. Șteflea, București, 1915, pag. 166 - 167.

⁹³ Simion Fl. Marin, Agrișul, în Junimea literară, Cernăuți, Suceava, 1915, 23, Apud, Tony Brill, op. cit., pag. 255.

⁹⁴ Theodor Mironică, Socul, Feciorul pământului, în, Comoara satelor, Revista lunară de folclor, Blaj, 1921, apud, Tony Brill, op. cit., pag. 257 - 260

⁹⁵

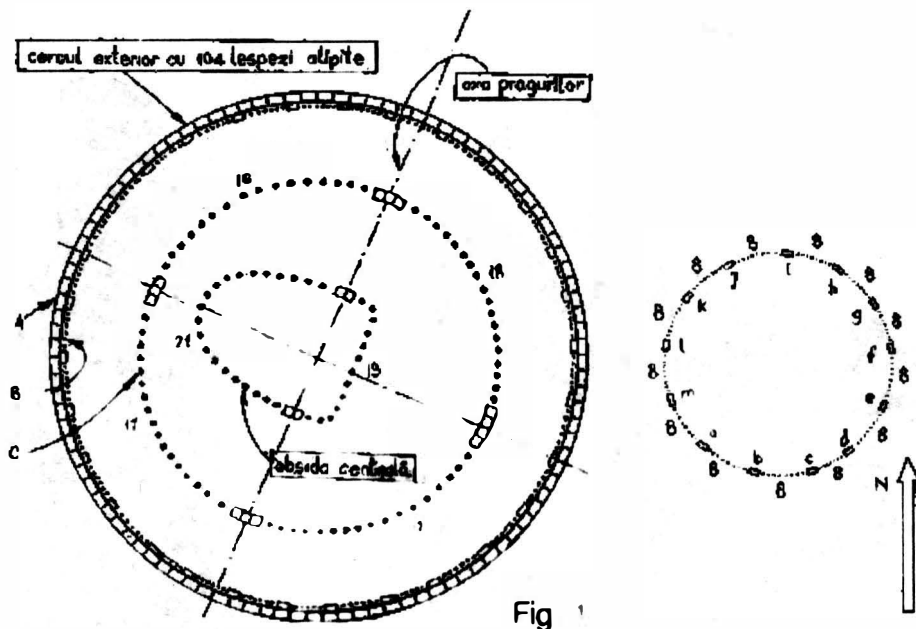
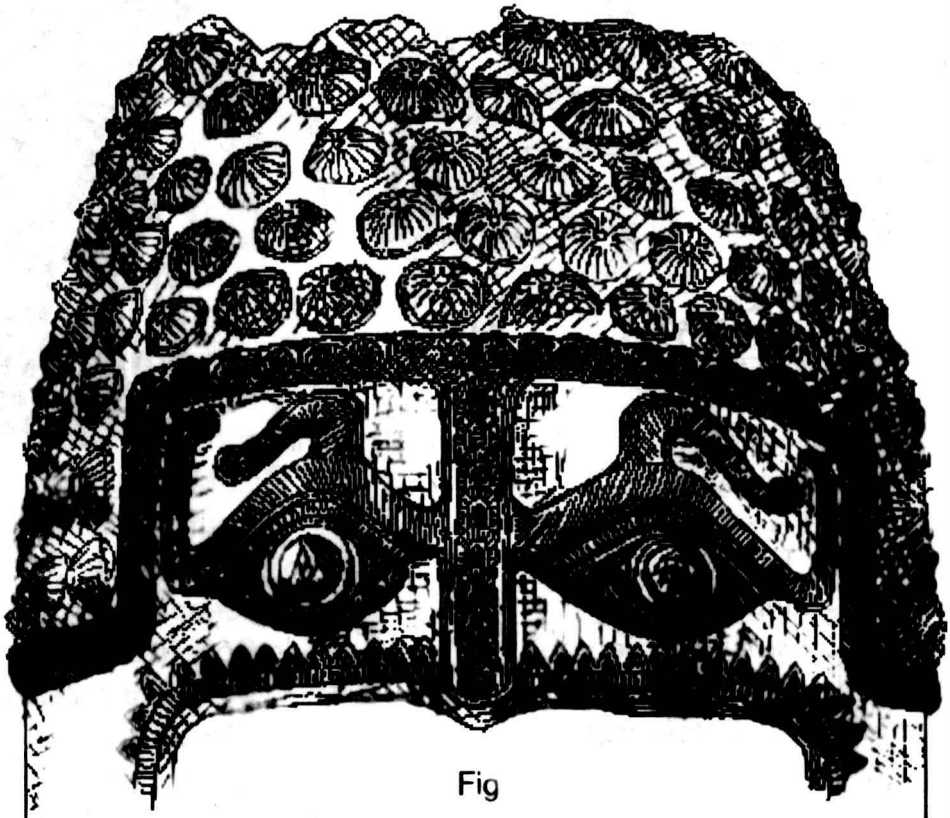

Fig 1

Marele sanctuar circular (solar) de la Sarmisegetusa Regia.
 Reprodus după Serban Bobanu, Cornel Samoilă
 Emil Poenaru, Calendarul de la Sarmisegetusa Regia.
 Editura Academiei, Buc 1980, p. 58.

Fig

...if de ...ar descoperit la Poiana ...tofenesti, jud. Prahova
 Detaliu reprodus după Ion M...ea, Radu Florescu
 Get...dacii, Editura Meridia... Buc 1980, fig. 20.

Fig. 3
Simboluri
(vulturul cu corn, pește, iepure)
pe unul din obrăzările coifului
de la Poiana Cotofenesti

Fig. 4
Peste cu colți de mistret
descoperit la Stancești,
jud Botosani.
Reprodus după
Ion Miclea, Radu Florescu,
Geto - dacii, Ed. Meridiane,
Buc. 1980, fig. 40

Fig. 5
 Simboluri pe o cnemidă
 (apărător de genunchi)
 reprezentând pe Marele Zeu
 și Călărețul înarmat
 descoperită la Agighiol,
 jud. Tulcea.
 Reprodus după D. Berciu,
 Arta traco - getică,
 Ed. Academiei București, 1969,
 Buc. p. 45, fig. 13. ·

Fig. 6
 Simbol animalier pe o
 cupă de argint,
 descoperită la Agighiol.
 Reprodus după D. Berciu.
 Arta traco - getică,
 Ed, Acad. București, 1969,
 Buc. p. 57, fig. 29.

Fig. 7. Marea Zeită geto - dacică reprezentată pe rhytonul descoperit la Poroina, jud. Mehedinți.

Reprodus după D. Berciu, *Arta traco - getică*
Editura Academiei București, 1968, Buc. p. 45, fig. 13